

Keywords: customs terminology, terminological word-combinations, transformations, attributive terminological constructions, abbreviations, pseudo internationalisms.

УДК 81'276

Власюк В.В.,
аспірант,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ЛЮДИНА ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ ЗАПАХОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Сенсорна лексика, зокрема запахова, є надзвичайно багатим та малодослідженим засобом вираження художнього образу. Запах – конкретна властивість тієї чи іншої реалії, яка в сучасній свідомості віддзеркалюється через нюхове відчуття. Існує безліч запахів, які сприймає людина. Уплив цих запахів, різноманітність відчуттів відбивається в мові [1, 36]. Прикро, але мова не надто щедра на засоби вираження палітри запахів, які існують у природі. Це компенсується багатством асоціативних образів, уявлень, форм вираження.

Метою нашої статті є систематизація поглядів психологів і мовознавців на класифікацію запахів у мовній та позамовній дійсності, а також визначення місця та ролі людини як об'єкта та суб'єкта одоративної складової світу (на матеріалі сучасної української прози).

Вивчення запахів та перші спроби їх класифікації з'явилися ще в часи античності (Платон, Аристотель, Демокрит, Епікур та інші). З розвитком науки запахами починають цікавитися психофізіологи (Л. Гейхман, С. Іванов, Л. Жубер, Г. Заварзін, А. Кедам, А. Малєєв), психологи (Б. Ананьєв, Г. Костюк, О. Леонтьєв), культурологи (О. Левінсон, Г. Кабакова, О. Кушліна, Є. Жирицька, Р. Кірсанова тощо), мовознавці (О. Потебня, В. Виноградов, В. Дятчук, В. Сідельніков, І. Гайдаєнко, О. Волошина, Л. Соболева, Л. Ставицька, А. Пермінова, О. Федотова та інші).

Авторами найвідоміших класифікацій запахів з погляду психології є Ч. Шерінгтон, Цваардемакер, Крокер і Хендерсон, Хенінг.

Проте жоден із запропонованих поділів запаху не є універсальним, жодна з класифікацій не взята провідним науковцями за еталон через елемент суб'єктивізму. Як справедливо зазначає Н. Корчова-Тюріна, "...визначення місця запахових відчуттів у житті людини має суб'єктивний характер. Так, кожен дослідник у міру розвитку в нього гостроти запахового відчуття, відводить останньому певне місце в житті людини, хоча насправді таке місце відведено цьому відчуттю" [2, 72].

В українському мовознавстві ґрунтовно проаналізувала запахову лексику та її стилістичні можливості В. Дятчук, яка визначила три архісеми: виділення запаху, розповсюдження запаху та сприймання запаху. Ми погоджуємося з цим, але вважаємо за доцільне деталізувати класифікацію, про що йтиметься далі.

В. Дятчук зауважує: "...мова виробила цілий ряд синонімічних засобів, щоб передати відтінки сприймання запаху, поширення його в повітрі або виділення

запаху певним джерело. Зокрема, на сприймання запаху вказують дві типові конструкції: в першій іменник із нейтральним значенням запах виступає в ролі підмета-діяча, і, як правило, поєднується з характерними дієсловами типу *п'янить, паморочить, душить, ріже, дратує, лоскоче* та ін.; в другій дієслово із значенням “сприймати” поєднується з іменником на позначення запаху взагалі, що виступає в ролі об'єкта дії, а в реченні виконує функцію додатка: “хтось чує (вбирає, ковтає) запах” [1, 36].

Учена також виділяє конструкції, що передають активну дію запаху на органи чуттів. До них належать такі, в яких центром виступають дієслова *бити (ударити, забивати), лоскотати (залоскотати, полоскотати), ловити, втягати, вбирати, шпигати*, що поєднуються, зазвичай, не з назвою особи, що сприймає запах, а з назвами органів чуттів (ніс, ніздрі) та частинами тіла (горло, груди, обличчя, голова та ін.). Дієслова зі значенням передачі запаху (*залити, розливати, видихати, віддавати, пускати, сіяти, бризкати* тощо) поєднуються з відповідними іменниками, а також можливими прикметниками, “...які дають нові відтінки словесного живописання, надаючи явищам природи властивостей живих організмів, внаслідок чого створюються образні, метафоричні картини” [1, 42].

Дещо розширила уявлення про мовні конструкції одоративної лексики О. Федотова, яка розробила класифікацію прикметників зі значенням чуттєвого сприймання. Тут враховано декілька підстав для виділення груп (підгруп, мікрогруп тощо) класифікованих одиниць:

- 1) характер ознаки, що передається якісним прикметником (емпіричні й раціональні);
- 2) орган, яким сприймається та чи інша ознака (смакові, запахові, дотикові тощо);
- 3) прикметник є ядерною чи периферійною одиницею певної лексико-семантичної групи;
- 4) лексико-граматичні особливості й формальні характеристики прикметників (якісний чи відносний у значенні якісного та ін.).

Прикметники зі значенням чуттєвого сприймання поділяються на вісім груп (шість груп – емпіричні ад'єктиви; дві – раціональні). Прикметники на позначення запаху відносяться до емпіричних [6, 9].

Значний вклад у вивчення потенціалу запахової лексики зробила О. Волошина, яка основний акцент робить на якості сенсорних відчуттів, зокрема й запаху.

Російська дослідниця Н. Павлова виділяє п'ятнадцять диференційних сем “характеристика запаху”. Проте вона вважає, що найбільш частотними є такі: “оцінка запаху”, “інтенсивність запаху”, “вплив запаху на людину”, “якість запаху” [3, 8].

Аналізувала одоративи і Л. Ставицька, яка проводила вільний асоціативний експеримент, що “реконструює об'єктивно існуючі у психіці носія мови семантичні зв'язки слів, за якими відкривається специфічний для певної лінгвокультури «асоціативний профіль» образів свідомості, що інтегрують притаманний певному етносу чуттєвий досвід, домінантні цінності та орієнтири, зокрема, національно-етнічні стереотипи [5, 73]. Мовознавець ділить запахи на шість функціональних

груп: запахи природи, цивілізації, людські запахи, їжі і напоїв, інші запахи, абстрактне [5, 76]. Основою для класифікації стали дослідження французьких учених Шлейдта, Ньюмена та Морісіто, однак вона, на нашу думку, враховує переважно джерела запахів, а не самі запахи.

Зауважимо, що в буденному житті дедалі більше уваги надається запахам, розвивається парфумерія, побутова хімія, знову модною стає ароматерапія тощо. Це віддзеркалюється у творах українських письменників – представників сучасної української прози.

Насамперед потрібно виділяти об'єкти та суб'єкти одоративної складової світу. До об'єктів ми зараховуємо джерела запахів, тобто живі істоти та предмети, які реально можуть виділяти запахи: люди, тварини, рослини, хімічні речовини (зокрема, парфуми, побутова хімія, продукти згорання та розпаду), водна стихія (море, річка, озеро), їжа та алкогольні напої.

Останню групу ми виокремлюємо як складний синтез, що може поєднувати в собі тваринні, рослинні й хімічні елементи, але природа виділення запаху зовсім інша. Варто відзначити, що в “чистому вигляді” ці групи практично не зустрічаються. Наприклад, при характеристиці людини поєднуються запахи рослин, тварин та хімічних речовин.

Складнішою за своєю структурою є друга група, в основі якої суб'єкт запаху. Це може бути і людина, і тварина, але ми розглядатимемо лише людей.

У людини немає абстрактного уявлення про запахи, але існує уявлення про солоне, гірке, кисле, солодке, про кольори. Запах є суто предметним уявленням. Ми не можемо охарактеризувати запах, не називаючи речовини чи предмета, якому він притаманний [4, 56]. Причиною цього є те, що поряд із запаховим мозком у корі головного мозку знаходиться лімбічна система, яка відповідає за наші емоції. Тому всі запахи емоційно забарвлені, викликають у нас ті чи інші переживання, приємні чи неприємні, “байдужих” запахів не буває. Запахи, ймовірно, пробуджують пам'ять (не логічну, а емоційну) [4, 57].

З погляду суб'єктивної емоційності формується гедоністична оцінка запаху, визначається його вплив на людину.

У міру того, як у людини розвинута здатність сприймати запахи, вона формує власне ставлення до них, визначає їхню якість. Особливу групу становлять “асоціативні запахи”, тобто ті, які існують тільки у свідомості людини. Одоративні відчуття надзвичайно складні за своєю природою, бо корелюють з найбільш потаємним і надзвичайно значущим екзистенційним ментальним, емоційним та психофізичним інтимом внутрішнього “Я”. Водночас бідною є мовна картина на позначення запаху уявлень. Звичайно говорять, принаймні, про дві причини такої жалюгідності: глибоко вкорінена в людську природу заборона, пов'язана з видільними функціями організму, та непридатність запахів при орієнтуванні людини, на відміну від тварини, в просторі. Позбавлені власного лексичного спектру, одоративні емоції знаходять підтримку в суміжних відчуттях, у характеристичних означеннях і, зазвичай, в тому референтному поділі, за яким закріплений реальний

чи уявний запах. Останнє і робить одоративну сферу буття індивіда асоціативною за суттю [5, 72].

До цієї групи належать:

- 1) запахи почуттів (кохання, ненависть, пристрасть тощо);
- 2) запахи абстрактних категорій (справедливість, чесність, відданість);
- 3) запахи, які віддзеркалюють етапи життя людини (дитинство, юність, старість, смерть);
- 4) запахи, пов'язані з ментальністю (Україна, Батьківщина, місто тощо);
- 5) запахи явищ природи (вітер, сонце, місяць тощо).

На межі груп об'єкта та суб'єкта знаходиться таке поняття, як інтенсивність запаху, тому що воно може залежати як від об'єкта (його здатність виділяти молекули запаху), так і від суб'єкта (здатність конкретної людини сприймати запахи).

Людина одночасно може бути і об'єктом, і суб'єктом запаху. Тобто людина може виділяти запахи або ж сприймати їх. Найчастіше в сучасній літературі подибуємо приклади зображення людини як об'єкта одоративної складової світу. Кожен з нас має свій неповторний запах, наприклад: *“Терпіла всюдисущу, завищену і липку вологу його дихання, пітливості, слиноточення, а разом з ним – і його запах, завжди окремий, агресивний, домінуючий, який ніколи сімейно не змішувався, не пом'якшувався гігієнічними процедурами, не глушився парфумами, і якого, окрім неї, ніхто особливо не вирізняв”* (М. Дзюба).

Окремо виділяється **“запах жінки”** та **“запах чоловіка”**: *“Мама казала, що їй було дуже самотньо і сумно, і від останнього – смутку – вона і народилася. Аниці було добре з мамою і тата зовсім не хотілося, бо чоловічий дух здавався їй геть чужорідним”* (М. Дзюба); *“Може, ти як Ягнич. Все забув, навіть їсти й спорожнятися, та іноді на нього напливає запах жінки, і тоді він несамовитіс, реве, як ведмідь, нищить усе довкола, мов носоріг, вгамувати його можу тільки я, ставши на порозі його глиняної хатки, повіявши на нього забутим духом самиці”* (П. Загребельний); *“Чоловік не винен ніколи. То все жіноча воля. Її ворожба й лукавство. Відьомська зваба непокритого тіла... І запах. Дразливий запах зрілого жіночого лона, що туманить чоловічу волю й твердь”* (М. Матіос).

Ми вже зазначали, що людина може акумулювати в собі безліч інших запахів – рослин, тварин, парфумів, кави, тютюнового диму. Зауважимо, при характеристиці чоловіків та жінок використовуються різні речовини. Жінка, переважно, асоціюється із запахом трав, парфумів, косметики, а чоловік – тютюнового диму, поту, роботи, інколи також парфумів: *“В цю мить Іван відчув несамовите шаленство, викликане нестримним припливом всепоглинаючого щастя, її губи танули найсолодшою в світі карамеллю, а шия дурманила запахом васильку”* (М. Дзюба); *“Він був неймовірно гарний. Від нього пахло зіллям і віяло ледь стримуючим бажанням злиття, їй захотілося заплющити очі”* (М. Дзюба); *“Від нього гарно пахло одеколоном, чорно-біле пасмо впало на дуже загоріле чоло і від того його очі робилися такими, як спирт, котрий запалювали, коли гріли над ним Орестові молочко”* (Т. Зарівна).

Часто людський запах характеризується не лише безпосередньо тими ароматами, що виділяють залози внутрішньої секреції, чи тваринними або рослинними запахами, а й з абстрактними поняттями: *“Він пахне цукатами, хоч я не маю про них жодного уявлення, ваніллю, вареним згущеним молоком, він не пахне тільки завтрашнім днем і завтрашньою мною, скільки б він не втирався в мене тілом...”* (Т. Мальярчук); *“Леда милувалася дівчинкою, її усмішкою, її запахом – сну й молока”* (І. Роздобудько).

У сучасній українській прозі є чимало описів людини, що акумулюють у собі запахи різноманітного походження, до того ж приємних та огидних: *“І звідти, звідкись зі споду років і пам'яті, проривався до неї рідний і незнищений запах розпаленого чоловічого тіла, в якому змішувалися запахи толоченої отави й соленого поту, стиглих яблук і свіжого молока, запах шкіри молодого ягнятка й запах слизького чоловічого сім'я, розлитого по її білих стегнах”* (М. Матіос); *“Однак під вечір, коли кооператори були повністю засмученні, до кафе зайшли дві своєрідні молоді особи із підведеними очима, густо намащеними губами і брудними черевиками. Запахи косметики дешевих парфумів з ароматом нарцисів все ж іноді поступалися більш різкішим. І під час деяких рухів чи під час розмов від обох несли ще якісь інші запахи, а саме: те асорті ароматів, що панує у прокуреному пивному погребі на розі вулиць Шолома Алейхема та 40-річчя партійного з'їзду”* (О. Жовна).

У одоративних описах жінки велика увага надається саме запаху волосся, яке асоціюється з жіночністю, сексуальністю, ніжністю: *“Деся високо над ним витають Маріїні коси, вони густо пахнуть, немов щойно змащені в любистку”* (С. Майданська); *“Наважуюся сам випростати руку і торкнутися її плеча, її волосся, напоєного запахом горіха, нахилиюся над губами, що мають смак гіркогоріхового соку”* (Н. Бічуя); *“Я бачу її сонною, заплаканою, щасливою, голодною, захопленою, хворою, втомленою, наполоханою, знаю, яка в неї шкіра на дотик і як пахне її волосся; знаю рух, яким вона втирає руки після миття, як нащипує хліб від великого свіжого буханця”* (Н. Бічуя).

Зустрічаються й інші мовні конструкції, що описують аромат жінки через запах окремих частин тіла: рук, потилиці, губ тощо: *“І Євдокія, над якою він тепер нахилився, щоб п'яно поцілувати її потилицю (де жінка найдужче пахне жінкою), пахла для нього спогадом чебрецю, зів'ялих трав, того незабутнього київського літа, пахла Єлизаветою”* (П. Загребельний); *“Я мушу стати навколішки, вклякнуту, як до молитви – тоді її рука, пропахла наскрізь духом горіхового листя, торкається мого волосся, губ, плеча, пальці легкі, як горіхове листя, ковзають по шиї, і серце мені видзвонює, наче мідяний дзвін на Спаса”* (Н. Бічуя).

Окремо виділяється запах дитини і вагітної жінки. Проте варто відзначити, що певний сакральний ореол і досі зберігається навколо немовлят і майбутніх мам, тому що навіть ті письменники, що описують відверті сцени з людського життя, інколи з фотографічними подробицями фізіологічних процесів, не наважуються

часто вдаватися до описів таких запахів. Тому так звані “дитячі запахи” трапляються рідко: “А на вихідні вона їздила додому, де ставала звичайною жінкою. Цілими днями носила на руках Андрійка, **насолоджувалася його дитячим запахом, вицілювала**” (Н. Зборовська).

Особлива увага приділяється такому періоду життя людини, як старість. Вважається, що однією з ознак наближення старості є поява саме особливого запаху: “Вони проливали б деяке світло на їхнє попереднє життя і мусиш вражати читачів навіть брутальною відвертістю, зокрема в деталях, що відбивали **фізіологію старіння жінки, всі ці осінні запахи**, зморшки та складки, шарудіння сухого листя, холод лона” (Ю. Андрухович); “Вислизнула по всьому на світанку дуже благополучно, жоден з них навіть не замуркотів, коли вона скрадалася, мов киця, з-поміж їхніх тіл – ці хоч не **смердять старістю**, і нічний любовний піт із вечора сумлінно вимитих тіл ще навіть може прикликати, а не відштовхнути, як тих, що...” (Л. Таран).

Природою закладено, що людина може сприймати інформацію про навколишній світ через п'ять органів чуттів. Серед них і ніс, на рецептори якого діють спеціальні молекули, що переносять запахи. Через нюх людина складає певне враження про іншу людину, предмет, явище, оцінює ситуацію. Інколи запахи вагоміші, ніж образи, отримані через інші органи чуття. Один і той самий запах різними особами може сприйматися, як гарний, а у іншого – викликати відразу: “– Без тебе не піду, – вона прискочила до нього, обвила рукою шию і важко притулилася всім тілом, **вдаривши в його ніздрі неприємним запахом гострого поту**” (М. Дзюба); “Сьогодні я вирішив розшукати свою супутницю. Щоправда я мало чого пам'ятав: темне волосся, шаль, яка палахкотіла за плечима, обрис смаглявої щоки у спалаху запальнички, червоний вогник. **Але був ще запах – особливий запах її парфумів**” (І. Роздобудько).

Людина може сприймати мільйони різних запахів, їхні відтінки. Ми відчуваємо аромати, приємні чи неприємні, через ніс, проте мова має багато метафоричних конструкцій, що вказують на сприймання запаху через інші частини тіла: “Починався новий день. А ядучий **запах вмерлого кохання** більше не торкався мого **загостреного нюху**” (І. Роздобудько); “І коли тепер стояв над цією власне чужою, зовсім випадковою в його житті жінкою, знеможено **вдихнув пахощі її дорогих парфумів**, то не загадковим **парфумним ароматом повіяло, а тривожним і болісним нагадуванням степового духу в'янучих трав пізнього підкиївського літа**, де було його перше найбільше щастя” (П. Загребельний).

Отже, запахові відчуття є продуктивним засобом створення художньої образності. Особливо вагомим у цьому є опис запахів людини, яка може бути одночасно об'єктом та суб'єктом одоративної складової світу. Однак, зауважимо, що це питання потребує подальших досліджень.

Література

1. Дятчук В. В. Як передається в мові відчуття запаху / В. В. Дятчук // Культура слова. – К., 1978. – Випуск 15. – С. 35–42.

2. Корчова-Тюрина С. Н. Проблема маргинальных форм в европейской культурной сенсорике : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.04 / С. Н. Корчова-Тюрина. – Х., 2001. – 167 с.
3. Павлова Н. С. Лексика с семой “запах” в языке, речи и тексте : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / Наталия Сергеевна Павлова. – Екатеринбург, 2006. – 19 с.
4. Плужников М. С. Среди запахов и звуков / М. С. Плужников, С. В. Рязанцев. – М. : Мол. гвардия, 1991. – 231 с.
5. Ставицька Л. Стаття крізь призму запаху / Л. Ставицька // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 72–78.
6. Федотова О. С. Дериваційний потенціал прикметників зі значенням чуттєвого сприйняття в сучасній російській мові : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – “Російська мова” / Оксана Сергіївна Федотова. – К., 1998. – 19 с.

Анотація

У статті проаналізовано класифікацію запахів у мовній та позамовній дійсності, яка була розроблена вченими-лінгвістами та психологами. Особливе місце відведене людині як суб'єкту та об'єкту одоративної складової світу. На прикладі творів сучасної української літератури проілюстровано багатство можливостей лексики із семою “запах” як засіб створення художньої образності.

Ключові слова: запах, одоративна складова світу, сенсорна (одоративна) лексика, суб'єкт та об'єкт запаху.

Аннотация

В статье проанализировано классификацию запахов в языковой и внеязыковой действительности, разработанной учеными-лингвистами и психологами. Особое место выделено человеку как субъекту и объекту одоративной составляющей мира. На примере произведений современной украинской литературы проиллюстрировано богатство возможностей лексики с семой “запах” как средства создания художественной образности.

Ключевые слова: запах, одоративная составляющая мира, сенсорная (одоративная) лексика, субъект и объект запаха.

Summary

In the article the analysis of classifications of smells is done by linguistics and psychologists. The special place is selected a man as subject and object of smell world constituent. On the example of works of modern Ukrainian literature all riches of possibilities of vocabulary are illustrated with “smell” as facilities of creation of artistic vividness.

Keywords: smells, sensory vocabulary, smell world constituent, subject an object of smell.

УДК 821.161.2(Малишко)

Іншаков А.Є.,
аспірант,
Криворізький державний
педагогічний університет

КОЛЬОРОВА ПАЛІТРА ПОЕЗІЙ А. МАЛИШКА

А. Малишко писав у передмові на одну з книг: “...Навколишній світ людини постає перед вашими очима в кольорах трав і неба, в дивних звуках пташиних